

Det portugisiske imperiet

Diana Santos

d.s.m.santos@ilos.uio.no

Padrão dos descobrimentos, Lisboa

31. oktober 2024

Sammendrag

Det portugisiske imperiet var det europeiske imperiet som varte lengst (1415-1975/1999), og som er minst kjent i Norge.

I denne forelesningen vil jeg peke på de viktigste kjennetegnene ved dette imperiet: handel i forhold til kolonisering, religionenes betydning og blandingsekteskap.

Vi skal se på den historiske utviklingen, sammenlikne med andre europeiske imperier og viser til mindre kjente sider.

Min personlig kontekst

Født i 1962, da det portugisisk imperiet ennå var en realitet.

- Lisboa var en gammeldags by, men på en måte multikulturell / multietnisk
- Alle snakket portugisisk, alle var portugisere
  - den svarte katolske presten
  - utdanningsministeren, som var fra Macao
  - den indiske matte læreren på universitet
  - damen fra Timor, som vi traff i parken
  - bygningsarbeiderne fra Guinea og Kapp Verde
  - venninnen til mor, som hadde hvit far og svart mor (fra Angola)
- på skolen lærte vi at Portugal strakte seg over flere verdensdeler, og vi måtte for eksempel lære navnet på alle elvene i Mosambik utenat

Så opplevde jeg Nellikrevolusjonen 25. april 1974 og slutten for imperiet: De 5 besittelsene i Afrika ble uavhengige land i 1975, og minst en halv million mennesker – kalt «retornados» – dro fra Afrika til Portugal det samme året. Øst-Timor ble fritt først i 1999 etter en indonesisk invasjon

Nellikrevolusjonen og “retornados”

Quartel do Carmo (1974)

Luftbrua fra Luanda til Lisboa (1975)

Noen “fun facts”

- Det europeiske imperiet som varte lengst, og det første globale
- I 1518 ble sønnen til den (svarte) kongen av Kongo utnevnt til biskop
- Da kong Manuel 1, «Den heldige», døde i 1521, styrte høvedsmennene hans i fire verdensdeler og hersket over tre verdenshav
- Under kong João III (1521-1557) ble det opprettet en handelsrute mellom India og Japan for første gang (s. 139)
- I 150 år var det portugiserne som sto for det meste av handelen på Asia, *carreira da Índia*, før det ble stoppet av nederlenderne
- Etter å ha blitt uavhengig fra Spania (1640) (etter 80 års union), ville alle de tidligere portugisiske områdene og støttepunktene rundt i verden knytte seg til Portugal igjen – med unntak av Ceuta
- I rundt 200 år var lingua franca i Brasil - tupi
- Senteret for det portugisiske imperiet lå i noen år ikke i Portugal, men i Brasil (1808-1822)

Kronologi i sammendrag

Nesten seks hundreår:
fra 1415 (erobringen av Ceuta)
til 1999 (tilbakeføring av Macau til Kina).

Veldig forenklet:

- Nord Afrika 14xx
- Afrika kysten 145x
- India og Østen; hele verden 15xx 16xx
- Brasil 17xx 181x
- Afrika 183x 19xx

De første to hundreårene besto imperiet først og fremst i herredømmet over havene, fra 1600-tallet og utover mer og mer av landområder også

(Ifølge HEIP. Mine forklaringer i parentes)

1415 erobringen av Ceuta

1455-1494 Etablering av en sjømakt

1494 Tordesillas-traktaten (Paven deler verden mellom Portugal og Spania)

1495-1521 Det "manuelinsk" vidunderet (Kong Manuels regjeringstid)

1521-1557 Realismen til kong João III

1549-1580 (Enkelte) motsetninger innen et blomstrende imperium i flere verdensdeler

Kongene fra det andre dynastiet

D. Duarte (1391-**1433-1438**)
D. Afonso V (1432-**1448-1481**)
D. João II (1455-**1481-1495**)
D. Manuel I (1469-**1495-1521**)
D. João III (1502-**1521-1557**)
D. Sebastião (1554-**1568-1578**)

Kronologi II

- 1580-1640 Krise og omorganiseringen (Den iberiske unionen, mellom Spania og Portugal – med Spania som dominerende makt)
- 1640-1668 Trofasthet til det portugisiske (Krig mot Spania og Nederland - 1. verdenskrig)
- 1695-1750 I gulletts tegn (Gull fra Brasil)
- 1750-1777 Tid for store forandringer? (Kong José I og markien av Pombal)
- 1777-1807 Kontinuitet og reformprosjekter
- 1808-1822 Det portugisisk-brasilianske monarkiet
- 1820-1870 Et vaklende imperium
- 1870-1890 Delingsfeberen (Kappløpet om Afrika)
- 1890-1910 Så mye imperium som mulig
- 1910-1926 Mislykket gjenfødelse av imperiet? Republikken og imperiet
- 1926-1961 Et imperium for å imponere?
- 1961-1975 For sen avkolonisering

◀ ◻ ▶ ◀ ◻ ▶ ◀ ≡ ▶ ◀ ≡ ▶ ≡ ↺ 🔍 ↻

Handel I

- Imperiet på kong Manuela's tid: et omfattende nettverk av handelsplasser og militære støttepunkter (HEIP, s. 118)
- Strategi: "for the Crown, to trade when possible, to make war when necessary" (TPEA, s. 65)
- *Casa da Índia* (Indias hus) i Lisboa styrte skipsfarten rundt Kapp det gode håp. Videre i Asia fantes det flere skipsleier (mellom Pulicat og Malakka, mellom Malakka og Chiiagong, ved Bengal, mellom Goa og Ormuz osv.) (TPEA, s. 75ff) Skipene (ca. 15-20) tilhørte kongen. Kongelig merkantilisme? Kongelig kapitalisme?
- Dessuten var det noe som kaltes *quintaladas* - en femdel av fortjenesten skulle gå til kongen
- "Once the basic need of fortresses was in place, and once the European distribution of pepper and spices was more or less in Portuguese hands, the true nature of Asian demand too could be gauged" (TPEA, s. 81) Portugisiske handelsmenn solgte til Egypt og til tyrkerne

◀ ◻ ▶ ◀ ◻ ▶ ◀ ≡ ▶ ◀ ≡ ▶ ≡ ↺ 🔍 ↻

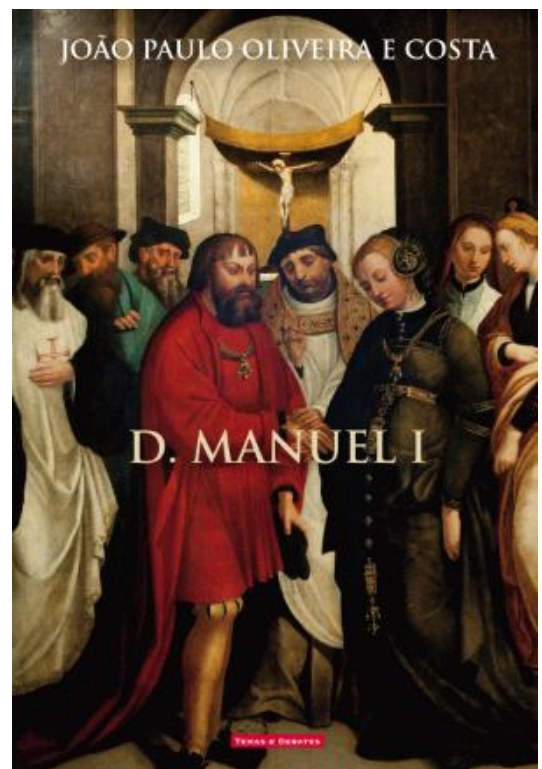
- Hva betydde herredømmet over havene? *Cartaz*-systemet besto i at kongen av Portugal ga fritt leide for fart på det indiske oseaan – mot tributt (*páreas*) eller tjenester.
- Et portugisisk kongedømme som strakte seg over flere verdensdeler med en viktig multietnisk og multikulturell dimensjon
- Etter 1530, da systemet med stattholderembeter (*capitanias-donatárias*) hadde blitt opprettet i Brasil, oppsto det en nasjonal diskusjon om man skulle ha to eller tre parter: Asia, Brasil og Nord-Afrika ... (The “mid-century debate”, TPEA, s. 104ff)
- Handel koloniene imellom – eller alltid gjennom Lisboa?
1772: Slutt på fri handel mellom delene av det portugisiske imperiet (HEIP, s. 277)

Kong Manuel I (f.1469- d.1521)

Flere oppfatninger om ham:

- “Le roi épicier” (“The grocer king”)
- Veldig heldig eller veldig smart?
- En despot eller et diplomatisk geni?
- Mest interessert i handel eller i religion?
- I hvert fall finnes det en arkitektonisk stil med hans navn (*manuelino*)

Forfatteren ber om unskyldning for å bare vise til 200+ referanser i bokens bibliografi...

Religionens store betydning I

- Det endelige målet for kong Manuel var korstog til Jerusalem. Kong Manuel hadde kristendommens gamle drøm om å seire over islam i det østlige Middelhavet og gjenopprette forbindelsen med den delen av verden der krydderet kom fra – gjennom det nære Østen og over havet til Rødehavet og Persiabukta. (s. 105)
- Strategien i India etter 1502 hadde to mål:
  - 1 vinne krydderhandelen
  - 2 blokkere muslimske veier og skipsleier
 (Portugiserne var pionerer når det gjaldt krig til sjøs (skipsartilleri og bruk av rustninger)
- Hvorfor nedla kong Manuel I forbud mot å dyrke krydder i Brasil? Kong Manuel I så pepperhandelen som en del av et større puslespill som pekte mot det store korstoget, og uten kampen for asiatiske krydder kunne han ikke lenger motivere adelen til å dra og kjempe mot maurerne i Asia

- I den første perioden var det *cruzada* korstogsånden som gjaldt. Bare etter 1540, da jesuittordenen ble stiftet, begynte misjon å være viktig – først i India og så i Japan, i Macau, og så i Brasil (HEIP s. 141)
- I Brasil ble misjonærene også viktige, siden de fikk indianerne til å alliere seg med portugiserne

Blandingeksteskap

Portugal hadde aldri noen tallrik befolkning. Derfor ble delene av imperiet ofte kolonisert ved ekteskap mellom portugisere og innfødte.

- Portugisisk India (*Estado da Índia*) burde ha en asiatisk befolkning av kristne. Derfor oppfordret visekongen, Afonso de Albuquerque, til ekteskap mellom portugisiske menn og innfødte kvinner fra og med 1509 – inspirert av det muslimene hadde gjort tidligere (s. 111). Dette var grunnlaget for at Portugisisk India vokste
- Brasil: Dette lå til grunn for at portugiserne vant over franskmennene i slaget i Guanabara-bukta. Duarte Coelho, som var en slags stattholder (*capitão-donatário*) i Pernambuco fremmet en politikk med systematiske ekteskap mellom sine menn og indianske kvinner (s. 150)
- “Raseblanding” fikk stor kulturell betydning, og med tida ble den en del av identiteten til folket i det portugisiske imperiet. (s. 160)

- Fra og med midten av 1500-tallet ble utviklingen av portugiseren preget av aktiv og avgjørende deltakelse av tusenvis av folk med blandet bakgrunn, som ble sett på av andre som – portugisere (s. 160)
- Uten støtte og hjelp fra innbyggerne på stedet kunne en ikke ha forsvart noen av støttepunktene - verken Goa eller Rio på 1500-tallet - på lengre sikt.

Slaveri

- I 1570 vedtok kong Sebastião lover som forbød å ta kinesere, japanere og indianere som slaver
- Handel med slaver fra Afrika: Begynte alt ved de første kontaktene med Vest-Afrika, og ble den viktigste delen av forholdet til Brasil på 1600- og 1700-tallet. Ifølge BUB (s. 84) ble mellom 8 og 11 millioner afrikanere ført fra Afrika til Nord- og Sør-Amerika. Av dem hele 6,5 million til Brasil.
- Slaveri fantes i alle vestlige lands oversjøiske kolonier. Mye av slavehandelen ble utført av folk fra Brasil, "brasilianere". (Direkte ruter mellom Brasil og Afrika)

Sammenlikning med den spanske imperiet

Det spanske imperiet besto av landområder. Menn dro fra Spania for å være "povoadores", og deretter hadde de "encomiendas" og seinere plantasjer.

- Kulturelt sett var spaniolene knyttet til jorda
- I Amerika fantes det ikke et tett og aktivt nettverk for handel, slik som i Asia. Følgelig kunne de heller ikke kreve inn skatt og avgifter
- Det var lett å nedkjempe de som bodde der fra før av militært, og siden ble de "beskyttet" av jordeierne
- Kronen overlot *Carrera de las Indias* (i Atlanterhavet) - Indiafarten - til kjøpmenn, og tjente bare på å kreve skatt og avgifter

Kong João III og kong Sebastião ble påvirket av den spanske tenkemåten, å forakte handel. Derfor innførte de konsesjoner i skipsfarten mellom asiatiske land fra 1570 av.

Sammenlikning med den nederlandske imperiet

På 1600-tallet, i følge TPEA, s. 223:

the [Dutch] companies borrowed heavily, and often consciously, from the Portuguese example in Asia. [...] this success was not one that depended crucially on a more rational organization, or a better harnessing of market forces.

Ifølge Subrahmanyam, kan ikke den berømte hypotesen til Max Weber om kapitalisme i forhold til føydalisme støttes i det hele tatt.

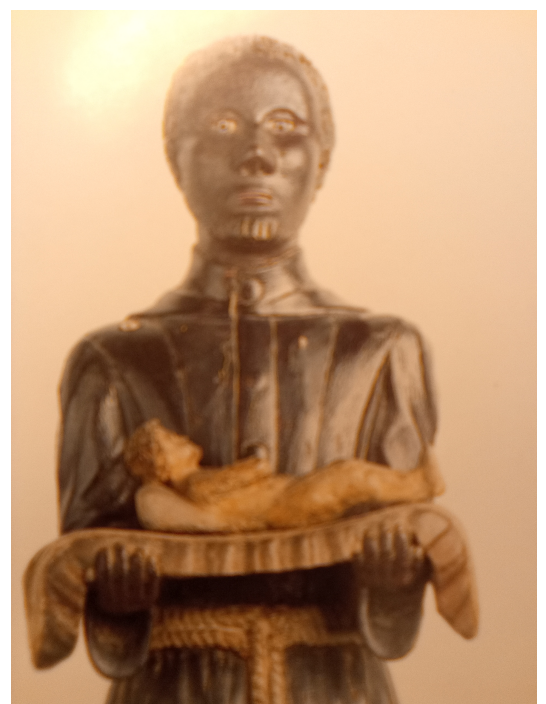

Joaquim José de Miranda, 1700-tallet

- brasil-tre
- sukker (handelen med slaver fra Afrika begynner)
- gull (og diamanter)
- (luso-brasiliansk) keiserrike

Visjon: Hva skal imperiet være? – og religiøsitetet

- Et tropekongedømme, en visjon av imperiet som lå til grunn da hele det portugisiske hoffet flyktet til Rio de Janeiro. I 1777-1808 var det stor diskusjon mellom tilhengere av Frankrike og tilhengere av Storbritannia om framtiden til det portugisiske imperiet
- Kirkene var felles for alle samfunnsklasser, og religiøsitet var en viktig faktor

den hellige Benedikt, 1700-tallet

Casa grande e senzala (1933) - Herregård og slavebrakke

Gilberto Freyre rettet søkelyset mot rasedynamikken og makten i Brasil.

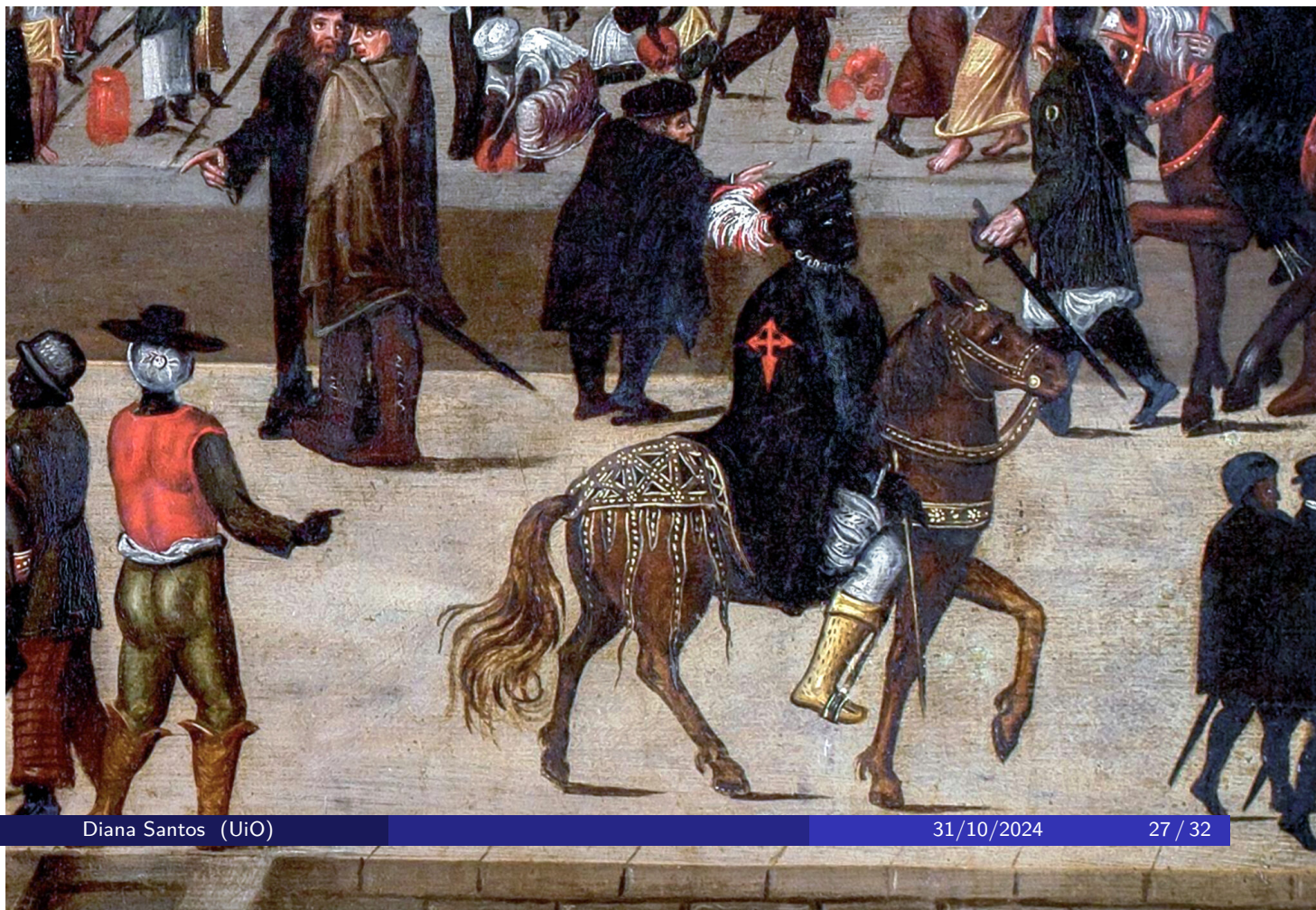
- Han var den første som viste hvor viktig slavenes og etnisk blanding var for det moderne Brasil
- Ved å framheve forskjellen mellom den portugisiske koloniseringen og den spanske, franske og engelske la han fram teorien om *lusotropicalismo*, som det fascistiske styret i Portugal brukte som påskudd for å holde på koloniveldet i Afrika seinere

Men forholdet mellom folk av ulikt etnisk opphav var utvilsomt annerledes i Brasil enn i Nord-Amerika.

- Henrique Dias (16xx-1662), "mestre de campo", oberst, hærfører og ridder av Kristusordenen, Ordem de Cristo. Sønn av frigjorte slaver
- O aleijadinho (1730-1814), billedhogger og arkitekt. Sønn av en portugiser og en slavekvinne

Afrikanere i Lisboa I

Diana Santos (UiO)

31/10/2024

27 / 32

Afrika: Først, deretter og til sist

- Portugiserne konsentrerte seg om Afrika først etter å ha mistet Brasil i 1822
- Det førte til at de kom etter de andre europeiske kolonimaktene
  - Sendte straffedømte til Afrika
  - Opprettelsen av Sociedade de Geografia de Lisboa i 1876
  - Oppdagelsesreisene til Serpa Pinto og til Capelo og Ivens i 1877 og 1884-1887
  - Det rosa-kartet. Rhodes vant. Britenes ultimatum i 1889
  - Mange konsesjoner gitt til britiske foretak (jernbane, telegraf, dampskipsruter)

Avskaffe slaveriet?

- Etter sterk påvirkning fra britene, som så seg som en slags internasjonalt politi. Derfor uttrykket *para inglês ver* ('for syns skyld')
- Liten støtte blant befolkningen i Portugal: Hvordan skulle en berolige Storbritannia og samtidig beholde sin nasjonale verdighet? 1838, 1842, 1854, 1858 ...
- Affæren i 1858 med det franske slaveskipet og manglende britisk støtte
- Det fantes ikke midler til å gi kompensasjon til eierne for frigjorte slaver
- Tvangsarbeid når det falt seg slik (*Serviço obrigatório* 'tjenesteplikt')

1900-tallet

- Spredte forsøk - og seine - på å utvide koloniene til større områder
- Avkolonisering i motvind: Flere forhold gjorde sitt til at den skjedde altfor seint
- Når demokratiet ble innført i Portugal, var det som en følge av motstanden mot kolonikrigene
- Men enda en gang: Ingen enstemmighet i Portugal når det gjaldt uavhengighet for koloniene og selve formen for avkolonisering
- Fredskorps, "cooperantes" og CPLP, 'Sambandet av portugisisktalende land' ble måter å opprettholde forholdet til de tidligere "oversjøiske provinsene" på - men veldig forskjellig fra det britiske *Commonwealth*

- Ikke alle imperier er like
- Det er mye som forandrer seg etter hvert som tiden går
- Det lønner seg å lære historie og kultur til andre folk for å forstå verden bedre

The Portuguese did play a major role in bringing to the peoples of Europe, Africa, Asia, and America an awareness of each other. This occurred initially in the 'contact period' of European explorations. But what distinguishes the Portuguese from the Spanish, English, French, and Dutch, was that such initial contacts were nurtured into fruitful relationships over several centuries and that they were truly global in nature.

(Russell-Wood, 1992, s.220)

500 år siden Camões ble født

Referanser

- João Paulo Oliveira e Costa. *Portugal na História: Uma identidade*. Temas e debates, 2022
- Gilberto Freyre. *Casa grande e senzala : formação da família brasileira sob o regime da economia patriarcal*. Global Editora, 2006, 51. utgave
- A. J. R. Russell-Wood. *The Portuguese Empire, 1415-1808: a world on the move*. The Johns Hopkins University Press, 1992
- Jean-Frédéric Schaub. *Pour une histoire politique de la race*. Éditions du Seuil, 2015. (*Race Is about Politics: Lessons from History*. Translated by Lara Vergnaud, Princeton University Press, 2019)
- Lilia M. Schwarcz & Heloisa M. Starling. *Brasil: Uma biografia*. Temas e debates, 2015
- Ana Rosa Clclet da Silva. "Uma monarquia nos trópicos A visão imperial subjacente à migração da Corte portuguesa: 1777-1808". *Cultura - Revista de História das Ideias*, vol. XVIII, ss. 91-119